

Kést nem vett magához?

A *nem* tagadószt tartalmazó eldöntendő kérdő mondatok szerepe a magyar büntetőperes bírósági tanúkihallgatásokban

Varga Marianna

Nyelvtudományi Kutatóközpont

Összefoglaló

A tanulmányban a *Kést nem vett magához?* típusú negatív eldöntendő kérdő mondatok bírósági kihallgatásokban betöltött funkcióját vizsgálom. Bemutatom azt, hogy a nemzetközi szakirodalomban milyen szerepet tulajdonítanak ennek a kérdéstípusnak a bírósági tárgyalásokban, majd a szemantikai és pragmatikai jellemzők áttekintésével rámutatok az eldöntendő kérdő mondatok negatív és pozitív változatai közötti hasonlóságokra és különbségekre. Az elméleti megfontolásokat követően magyar büntetőperes tanúkihallgatási részletek elemzésével érvelek amellett, hogy eltérően a pozitív formától, a negatív változat fő funkciója nem a megerősítés kérése, hanem a kihallgatásokban megjelenő ellentmondás feloldása.

Kulcsszavak: bírósági kihallgatás, eldöntendő kérdés, tagadószó, külső tagadás, belső tagadás, ellentmondás feloldása

1. Bevezetés

Vajon van-e lényeges különbség abban, hogy egy életveszélyt okozó testi sértés bűntette miatt indult eljárásban a tanács elnöke úgy teszi fel a kérdését, hogy a vádlott *Kést nem vett magához?* vagy *Kést vett magához?* A tanulmány célja ennek a kérdésnek a megválaszolása az eldöntendő kérdő mondatok szemantikai és pragmatikai jellemzőinek vizsgálata által.

A tanulmány második pontjában elsőként azt mutatom be, hogy a bírósági nyelvhasználatra irányuló nemzetközi kutatásokban miként kezelik a tagadószt tartalmazó (ún. negatív) és a tagadószó nélküli (ún. pozitív) eldöntendő kérdő mondatokat: tesznek-e különbséget ezen formák között, illetve ha megkülönböztetésre kerülnek, úgy milyen funkcióbeli eltérés figyelhető meg közöttük a bírósági kihallgatásokban?¹ Ezt követően a különböző formájú eldöntendő kérdő mondatok közötti

¹ A magyar nyelvben a főmondati szerepű pozitív eldöntendő kérdő mondatoknak két alaptípusát különböztetjük meg: (1) a mondatípust az emelkedő-eső dallam jelzi (*Kést vett magához?*) (2) a mondatípus jelölője az -e kérdő partikula, amely alapesetben a ragozott igehez kapcsolódik, és a mondat végének a dallama eső (*Kést vett-e magához?*). Mindkét típusban megjelenhet a *nem* tagadószó, ezek a negatív változatok (*Kést nem vett magához?*, *Kést nem vett-e magához?*) (Kenesei-Vago-Fenyvesi 1998; Gyuris 2016). A jelen tanulmányban részletesen csak a prozódiailag jelölt, emelkedő-eső dallamú eldöntendő kérdő mondatok vizsgálatával foglalkozom. A morfológiailag jelölt, -e kérdő partikulával ellátott formák kihallgatásokban betöltött szerepéről l. Varga (2020).

hasonlóságokat és különbségeket veszem sorra azok szemantikai és pragmatikai jellemzői alapján. A fejezet lezárásaként ismertetem a kutatás alapját képező korpuszt, valamint a kvantitatív kutatási eredményeket. A harmadik pontban térek ki a negatív eldöntendő kérdő mondatoknak a magyar bírósági kihallgatásokban betöltött funkcióinak a vizsgálatára. Az utolsó fejezetben összegzem a kutatás eredményeit, és megválaszolom a bevezetőben ismertetett kutatási kérdést.

2. Elméleti háttér

2.1. Az eldöntendő kérdő mondatok szerepe a bírósági tanúkihallgatásokban

A bírósági nyelvhasználatra irányuló vizsgálatokban a kutatók véleménye megoszlik a tekintetben, hogy a negatív és a pozitív eldöntendő kérdéseket külön kategóriaként kezelik-e, és tesznek-e közöttük különbséget a funkciójuk alapján, vagy egy-egyesteként tekintenek a két formára, azonos funkcióval.

Az angol-amerikai keresztkérdézéses eljárással kapcsolatban a kutatók az eldöntendő kérdő mondatoknak jellemzően az irányító tulajdonságát és a megerősítést kérő funkcióját hangsúlyozzák, mivel a kérdező jelentős mértékben képes általuk szabályozni az információáramlást.² Egy eldöntendő kérdés feltevésekor ugyanis, függetlenül a polaritástól, a kérdező mindössze kétféle választási lehetőséget ad a kihallgatottnak: a tanú megerősítheti vagy cáfolhatja a kérdés által kifejezett proposíció igazságtartalmát. Ez lehetőséget biztosít arra, hogy az ügyvédek eldöntendő kérdő mondat formájában kifejezésre juttassák az üggyel kapcsolatos tudásukat és vélekedéseiket, bízva abban, hogy a tanú megerősíti az elhangzottakat. Ennek következtében az ügyvéd által elmondottak a tanúvallomás részévé válnak, illetve ráirányítják az esküdtszék figyelmét az általuk lényegesnek tartott információkra (Woodbury 1984; Hale 2004: 32; Andrade–Lintao 2018: 193, 199).³

Az eldöntendő kérdések egy kategóriaként való kezelését az is indokolja, hogy a negatív forma csak ritkán fordul elő a vizsgált korpuszokban. Mortensen (2020: 250) kifejezetten megjegyzi, hogy az elméleti megfontolások ellenére azért nem kezeli külön kategóriaként az eldöntendő kérdő mondatok két formáját, mert az általa elemzett, egy amerikai és három dán tárgyalást tartalmazó korpuszban a negatív változat egyáltalán nem fordult elő. Haijuan (2019) a kínai tárgyalások kérdő mondatainak funkcióit kutatva nem tér ki a megkülönböztetés lehetőségére, de az általa bemutatott kihallgatási részletek nem is tartalmaznak negatív eldöntendő kérdő mondatot. Bednarek (2014: 69) lengyel és amerikai tárgyalások vizsgálata során szintén nem tesz funkcióbeli különbséget, pusztán a két forma közötti stratégiai szempontú választási lehetőséget említi meg. Ez alapján az ügyvédeknek módjukban áll a pozitív vagy negatív forma közötti választással kifejezésre juttatni, hogy

² Az angol-amerikai típusú keresztkérdézéses eljárásban az idézett személyt elsőként a tanút állító fél kérdezi ki (egyenes kihallgatás), majd az ellenérdekű fél intézhet hozzá kérdéseket (keresztkérdés) (Farkas–Róth 2004; Fedor 2014: 451).

³ Az eldöntendő kérdő mondatok bírósági kihallgatásban betöltött funkcióival kapcsolatban szükségesnek tartom megemlíteni az információkérő (Bednarek 2014; Andrade–Lintao 2018; Varga 2020), valamint a megértést ellenőrző szerepüket (Haijuan 2019; Varga 2020).

melyik az általuk preferált válasz, amellyel hatást gyakorolhatnak az esküdtszék döntésére.⁴

Ugyanakkor Woodbury (1984) amerikai, valamint Andrade és Lintao (2018) Fülöp-szigeteki bírósági tárgyalások vizsgálata alapján amellel érvelnek, hogy a negatív eldöntendő kérdő mondatokat indokolt külön kategóriaként kezelni.⁵ A keresztkérdézéses eljárásban betöltött fő funkciója alapján a kérdező a negatív forma választása által képes rávilágítani azokra az ellentmondásokra, amelyek a tanú által adott válaszokban fellelhetők. A negatív eldöntendő kérdő mondatokkal a beszélő megkérdőjelez egy korábban ismertnek, adottnak vélt tudást, mert a tanú közvetlenül a kérdés elhangzása előtt olyan információt vagy választ szolgáltatott, amely ellentétben áll a beszélő korábbi ismeretével (Woodbury 1984: 200; Andrade–Lintao 2018). A kérdező ezzel a kérdéstípussal tulajdonképpen értékeli a tanú által újonnan elmondottakat, hiszen kifejezi, hogy az szemben áll a korábbi ismereteivel, ezért gyakran meglepődő, hitetlenkedő hangvétel is társul hozzá (Woodbury 1984: 200, 204; Andrade–Lintao 2018: 199, 211). A szerzők azt javasolják, hogy az egyes kihallgatás során az ügyvédek kerüljék ezt a kérdéstípust, mert nem szerencsés a bíró előtt felfedni az a gyanújukat, hogy az általuk állított tanú nem volt hozzájuk őszinte (Woodbury 1984: 214; Andrade–Lintao 2018: 227). A keresztkérdézéses eljárásban tehát a pozitív és a negatív eldöntendő kérdések lényeges funkciója a megerősítés kérése, azonban a negatív változattal hatékonyan fel lehet tární a tanú válaszaiban megjelenő ellentmondásokat is.

A tanulmányban azt vizsgálom, hogy a magyar büntetőperes kihallgatásokban milyen funkciója lehet a negatív eldöntendő kérdő mondatoknak. Azt feltételezem, hogy az elsődleges funkciójuk nem a megerősítés kérése, hanem az ellentmondások feloldása, hiszen a kihallgatást nem az ellenérdekű felek végzik.⁶ A magyar büntetőper ún. elnöki per, ahol a keresztkérdézéses eljárással szemben a tanács elnökének aktív szerepe van a kihallgatásban:⁷ a bíró feladata a tanúk pártatlan, elfogulatlan és befolyásmentes kihallgatása. A funkciók feltárása előtt azonban elsőként ismertetem a vizsgálat elméleti hátterét és az elemzett korpuszt.

⁴ Azt lényeges hangsúlyozni a tanulmánynak ezen a pontján is, hogy a pozitív és negatív forma közötti választás a beszélő preferenciája mellett a kontextusbeli evidenciáktól is függ. Erről a 2.2. pontban lesz szó részletesebben.

⁵ Mindkét kutatás az angol-amerikai típusú keresztkérdézéses eljárás vizsgálatán alapul. Az eljárás nyelve mindkét esetben az angol, ugyanakkor a Fülöp-szigeteki tárgyalások számos résztvevőjének tagalog az anyanyelve, így tolmácsolásra is szükség volt.

⁶ A magyar kihallgatások vonatkozásában a jogi szakirodalomban Kengyel (2005: 336) tesz említést arról, hogy a polgári perben az általa ellentétes kérdéseknek nevezett kérdésekkel a bírák a lehetséges vagy feltételezett válasz teljesen valószínűtlen ellentétére kérdeznek rá azért, hogy az esetleges ellentmondások tisztázódjanak, illetve a tanúk összefüggő előadásai kiegészítésre kerüljenek. Kifejezetten ritka az a használat, amikor a bírák a tanúk szavahihe-tőségét vagy az emlékezőképességüket kívánják ellenőrizni ezekkel a kérdésekkel. Habár az ellentétes kérdések formái jellemzői nem kerültek ismertetésre, megítélásom szerint ez a funkció a negatív eldöntendő kérdésekkel állhat összefüggésben.

⁷ A lengyel (Bednarek 2014) és a kínai (Haijuan 2019) eljárásokban szintén a bíró végzi a kihallgatást.

2.2. Az eldöntendő kérdő mondatok szemantikája és pragmatikája

Amennyiben a pozitív és negatív eldöntendő kérdő mondatok szemantikáját vizsgáljuk, az a megállapítás tehető, hogy a *nem* tagadószt tartalmazó eldöntendő kérdő mondat és a tagadószó nélküli változat szemantikai értéke azonos. A szakirodalomban az egyik domináns nézet szerint a kérdő mondatok egy propozícióhalmazt denotálnak, a halmaz elemei a kérdésekre adható teljes mondatos (kongruens) válaszok jelentéstartalmának feleltethetők meg (Hamblin 1973; Groenendijk–Stokhof 1997; Maleczki 2007; Gyuris 2016). Az eldöntendő kérdő mondatok szemantikai értéke az igenlő és a tagadó válasznak megfelelő propozíciókat tartalmazó halmaz, így ez alapján nem lehet különbséget tenni a pozitív és a negatív forma között. Ugyanakkor pragmatikai szempontból eltérnek egymástól, mivel a két típus nem cserélhető fel egymással minden kontextusban. Ennek oka az, hogy a kérdő mondatok használatára a szemantikai jelentés mellett más tényezők is kihatnak. Ilyen tényező többek között a beszélő válasszal kapcsolatos előzetes tudása, vélekedése és hiedelmei, valamint az is, hogy a beszélő miként ítéli meg a kérdésre adható lehetséges válaszok és a kontextusbeli evidenciák lehetséges viszonyát. Mindezek azt is jelentik, hogy ezek a kérdő mondatok egyszerre kétféle elfogultságot is ki tudnak fejezni: az előbbi az előzetes episztemikus elfogultságot, míg az utóbbi a kontextuális evidencián alapuló elfogultságot (Sudo 2013; Gyuris 2016). Ezen elfogultságok vonatkozásában tehát mutatkoznak meg különbségek a negatív és a pozitív eldöntendő kérdő mondatok használata között. A pozitív és negatív forma közötti választás ezért egyaránt függ a beszélő preferenciájától és attól, hogy kerül-e a kontextusba közvetlenül a párbeszédet megelőzően olyan evidencia, amely önmagában meghatározza azt, hogy specifikusan melyik válasz igaz a két lehetőség közül (Ladd 1981; Büring–Gunlogson 2000; Sudo 2013; Gyuris 2016; 2017; 2019). Mielőtt azonban ezekre a különbségekre kitérnék, a részletesebb elemzés érdekében a negatív kérdések kétféle olvasatáról is említést kell tenni.

A tagadószt tartalmazó eldöntendő kérdő mondatok kétértelműek, mert a tagadás a kérdezett propozíción „belső” és „külső” is elhelyezkedhet. Ezek az ún. belső és külső tagadást kifejező olvasatok, amelyeket elsőként Ladd (1981) különböztetett meg egymástól az angol nyelv negatív eldöntendő kérdő mondataival kapcsolatban. A kétféle olvasat relevanciáját Sudo (2013) a japán nyelvre, Gyuris (2016; 2017; 2019) pedig a magyar nyelvre vonatkozó kutatási eredményeivel támasztotta alá. Mindezek alapján elmondható, hogy a *Kést nem vett magához?* kérdés többértelmű: (1) a külső tagadást tartalmazó olvasat szerint a kérdező megerősítést kér az általa igaznak tartott *p* propozícióval ('Volt nála kés.') kapcsolatban, míg (2) a belső tagadást kifejező olvasatban a kérdező a $\sim p$ propozíció ('Nem volt nála kés.') igazságával kapcsolatos azon új következtetését ellenőrzi, amely szemben áll a beszélő korábbi, *p* propozíció igazságát alátámasztó feltevéseivel (Ladd 1981; Gyuris 2017). Ezek az elméleti megfontolások összeegyeztethetők azokkal az empirikus kísérletekkel, amelyek arra mutatnak rá, hogy a kérdező a negatív forma választásával általában azt juttatja kifejezésre, hogy előzetes tudása, vélekedései, hiedelmei alapján a pozitív választ várja (l. pl. Gyuris–Molnár–Mády 2018).⁸

⁸ A *p* propozíció igazságával kapcsolatos várakozás nem minden esetben csak önmagára a beszélő korábbi vélekedéseire vezethető vissza. A külső tagadás esetében előfordulhat, hogy

A negatív forma a jelölt változat, amely alkalmas a beszélő episztemikus elfogultságának a kifejezésére, bármelyik olvasatról legyen is szó.⁹ A *nem* tagadószó tehát a beszélő egyéni, előzetes preferenciáját vezeti be a pozitív válasszal kapcsolatban, így a negatív forma akkor használatos a magyar nyelvben, ha a kérdező azt akarja kifejezni, hogy *p* igazságát várja (Gyuris 2017: 45).¹⁰ Az empirikus kutatások arra is rávilágítottak, hogy ha a beszélő a pozitív formát választja, akkor (1) vagy szintén a pozitív választ várja, de nincs a kontextusban ennek ellentmondó evidencia, vagy (2) nincs a kérdezőnek a válasszal kapcsolatos előzetes elvárása, mivel azonban szükséges választani a két forma között, a kevésbé jelölt pozitív formát választja (Gyuris 2017; Gyuris–Molnár–Mády 2018).¹¹

A beszélő előzetes vélekedései mellett attól is függ egy kérdés adott kontextusban való elfogadhatósága, hogy a párbeszédet közvetlenül megelőzően került-e a kontextusba olyan, a résztvevők számára kölcsönösen elérhető evidencia, amelyből önmagában következik az eldöntendő kérdésre adható válaszok valamelyikének igazsága (Büiring–Gunlogson 2000: 7).¹² A pozitív formájú eldöntendő kérdésről az mondható el, hogy akkor kompatibilis egy kontextussal, ha az újonnan bekerült evidenciákból önmagukból nem következik a tagadást tartalmazó válasz igazsága.

az előzetes *p* proposíció iránti elfogultság inkább a normákból és szabályokból (deontikus) vagy a beszélő vágyaiból (buletikus) fakad, nem pedig abból, hogy mit tekint igaznak a beszélő. A belső tagadás ugyanakkor mindig episztemikus elfogultságon alapul (Sudo 2013: 282; Gyuris 2017: 22).

⁹ A jelöltség nyelvészeti fogalomként a prágai iskolához kötődik, amely Trubetzkoy (1931) és Jakobson (2002 [1931]) munkájában jelent meg elsőként. A jelöltségi elmélet (Markedness Theory) alapján a gyakranban előforduló nyelvi elemek jelöletlennek tekinthetők, míg a kevésbé gyakoriak a jelölt változatok. A jelölt–jelöletlen fogalom pár széleskörűen használt a nyelvészeti szakirodalomban, és többféle típusa különböztethető meg: formális jelöltség, disztribúciós jelöltség, szemantikai jelöltség. A fogalmak részletesebb ismertetését l. pl. Zhang és Tian (2015) munkájában.

¹⁰ Az episztemikus elfogultsággal kapcsolatos megállapítások nyelvspecifikusak. Az angol nyelvben például csak az ún. 'high negation' fejez ki episztemikus elfogultságot a pozitív válasszal kapcsolatban (pl. *Don't you eat sweets?*), míg a 'low negation' nem fejezi ki a beszélő válasszal kapcsolatos várakozását (pl. *Do you not eat sweets?*) (Sudo 2013: 283; Gyuris 2017: 31; Silk 2020: 54).

¹¹ A magyar nyelvben az -e partikula képes blokkolni a részrehajlást, mert azt az előfeltevést vezeti be, hogy nincs a kontextusban olyan evidencia, amelyből önmagából következne a pozitív vagy a negatív válasz (Gyuris 2017). Feltehetően erre vezethető vissza az, hogy a bírák a kihallgatások során törekednek a pozitív és a negatív formák közötti választás elkerülésére oly módon, hogy a ragozott igéhez -e kérdő partikulát kapcsolnak, és ezáltal kifejezik a válasszal kapcsolatos részrehajlás hiányát. Erről részletesen l. Varga (2020).

¹² Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy az evidencia (evidence) kifejezés az ismertetett nyelvészeti elméletben azokra az információkra vonatkozik, amelyeknek a beszélő **közvetlenül a kérdés feltevése előtt** jutott a birtokába. Például közvetlenül a beszédelőzményben hangzott el egy kijelentés, vagy az adott szituációban, közvetlenül a kérdés feltevése előtt látott olyat a kérdező, amelyből önmagában következik valamelyik válasz igazsága. Ugyanakkor jogi szempontból a bizonyítási eszközökből nyert mindazon tény bizonyítéknak (evidence) számít, amely által a hatóság megállapítja a bizonyítás tárgyát (pl. bűncselekményt, más releváns körülményt). A kijelentések vonatkozásában tehát a tanúvallomásban elhangzó minden olyan kijelentés bizonyítéknak számít, amely az adott ügygel kapcsolatos releváns tényekre vonatkozik (Fantoly–Budaházi 2019: 102).

Ezzel szemben egy külső tagadást tartalmazó (megerősítést kérő) kérdő mondat olyan kontextussal kompatibilis, (1) amelyből önmagából nem következik a p pozíciónak megfelelő válasz igazsága, vagy (2) amelyben szerepel ~p-t alátámasztó evidencia a kontextusban. A belső tagadást tartalmazó (új következtetést ellenőrző) kérdő mondat pedig csak ~p-t alátámasztó evidenciát tartalmazó kontextussal kompatibilis.¹³

Az eddigi elméleti megfontolások alapján tehát az mondható el, hogy a negatív eldöntendő kérdő mondatoknak két funkciója különböztethető meg: a megerősítés kérése és az új következtetés ellenőrzése. Az pedig, hogy a beszélő az eldöntendő kérdő mondatot pozitív vagy negatív formában fogalmazza meg, egyaránt függ a beszélő előzetes vélekedéseitől és a kontextusba újonnan bekerülő evidenciáktól.

2.3. A kutatás korpusza

A kutatásban öt elsőfokú büntetőperes tárgyalást elemzek, amelyek összesen kilenc tanúvallomást tartalmaznak. A tanúvallomások mindegyike 2017-ben zajlott, a kihallgatásokat két tanácselnök (hivatásos bírő) végezte: az egyik bírő az élet, a testi épség és az egészség elleni bűncselekményeket, a másik bírő pénzmosást és a költségvetést károsító bűncselekményeket tárgyalt. A kihallgatások során a kutatási engedélynek megfelelően készítettem hangfelvételeket, amelyeket a konverzációelemzés átírási konvenciói segítségével rögzítettem.¹⁴ A tanúvallomások részleteit anonimizált formában közlöm, tehát valós személyes adatok nem szerepelnek benne, a személyneveket, helyneveket, cégneveket, dátumokat minden esetben megváltoztattam.

A kilenc tanú kihallgatása során összesen 15 alkalommal hangzott el negatív eldöntendő kérdés.

B	B1 Élet, testi épség, egészség elleni bűncselekmények					B2 Költségvetést károsító bűncselekmények, pénzmosás			
T	T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9
NK	3	6	1	0	1	2	0	1	1
Ö	15								

1. táblázat A negatív eldöntendő kérdések száma a vizsgálat korpuszában

A kutatás kvantitatív eredményeit összegző 1. ábrán jól látható, hogy mindkét bírő tett fel negatív formájú eldöntendő kérdést, amelyek az egyes kihallgatásokban alapvetően elsősorban jelennek meg, csupán egy tanú (T2) esetében fordult elő, hogy egy mást követően több negatív eldöntendő kérdés is elhangzott. Ennek a magyarázata a következő fejezetben, a kihallgatási részletek elemzésénél térek ki.

¹³ A negatív eldöntendő kérdő mondatok tehát többértelműek a külső és belső tagadást tartalmazó olvasataik alapján. Vannak azonban olyan nyelvi elemek, amelyek alkalmasak az olvasatok elkülönítésére. Ha egy negatív eldöntendő kérdő mondat ún. *vala*-indefinitet (pl. *valaki*, *valami*) tartalmaz, akkor a mondat külső tagadást tartalmazó olvasatban értelmezendő (Gyuris 2016).

¹⁴ A tanulmányban alkalmazott jelöléseket (Jefferson 1984) a Függelékben ismertetem.

3. A negatív eldöntendő kérdések funkciója a magyar büntetőperekben

A negatív eldöntendő kérdő mondatok elemzése során, a funkciók meghatározásánál egyaránt figyelembe vettem a kérdező célját, a beszédelőzményt, a háttértudást, a kontextusbeli evidenciákat, a hallgatókban kiváltott hatást, valamint a kérdésre adott választ.

Az első kihallgatási részletben életveszélyt okozó testi sértés elkövetésével vádolja az ügyészség Papp Márkot, amiért egy utcai dulakodás során lapocka tájékon szúrta a sértettet. A bíró az ügy egyetlen szemtanúját hallgatja ki. A tanú a nyomozás során tett vallomásában, valamint a bírósági kihallgatásának a beszédelőzményében is beszélt a késről.

- (1) Bíró: Vett-e magához valamit a Papp Márk?
 Tanú: Nem.
 Bíró: Kést?
 Tanú: Nem.
 Bíró: **Kést nem vett magához?**
 Tanú: Nem.
 Bíró: Amit ké[sőbb] =
 Tanú: [Nem.]
 Bíró: = vitathatatlanul használt?
 Tanú: Benne volt már a zsebébe.
 Bíró: Benne volt a zsebébe.
 Tanú: Igen.

A bíró ismeri a kihallgatott korábban tett vallomását, amelyben azt állította, hogy Márk felment az ő lakására, ahol a sértett telefonhívását követően a férfi a zsebébe tette a kését, majd együtt útnak indultak, hogy találkozzanak a sértettel. A bíró előzetes tudása tehát azt a választ támasztja alá, hogy a vádlott vett magához kést az indulás előtt (episztemikus elfogultság). Azonban a kérdését nem pozitív formában fogalmazza meg (*Vett magához valamit a Papp Márk?*), hanem az ígéhez csatolt *-e* kérdő partikulával blokkolja a pozitív válasz iránti elfogultságát (*Vett-e magához valamit a Papp Márk?*). A tanú tagadó válaszát követően a bíró egyértelműen rákérdez a késre, majd az újbóli határozott tagadás idézi elő a *Kést nem vett magához?* negatív eldöntendő kérdést. A *nem* tagadószó által a bíró azt fejezi ki, hogy az előzetes tudása alapján a pozitív választ várta: azt, hogy a vádlott vett magához kést. Mivel nincs olyan nyelvi elem a kérdő mondatban, amely segítene az olvasatok közötti döntésben, így a következő két lehetőség állhat fenn: (1) a külső tagadás olvasatban a bíró a p proposíció megerősítését kéri, mintha azt kérdezné, hogy *Nem inkább az a helyzet, hogy vett magához kést?* (2) a belső tagadás olvasatban az újonnan a kontextusba kerülő evidencia (a tanú tagadása) általi következtetést, azaz ~p igazságát ellenőrzi, mintha azt kérdezné, hogy *Valóban az a helyzet, hogy nem vett magához kést?*

Maga a negatív eldöntendő kérdés megformálása tehát nem ad elég információt azzal kapcsolatban, hogy a két lehetséges funkció közül melyik valósul meg. A válaszok alapján az mondható el, hogy a bíró nem fogadja el az első két alkalommal

adott pusztá tagadó választ, tehát addig kérdezi a tanút, amíg az nem ad magyarázatot arra, hogy miért állít olyat, amely nemcsak a korábbi vallomásával ellentétes, de ellentmondani látszik annak a nyilvánvaló ténynek, hogy a vádlott vett magához kést. Amikor azonban a tanú magyarázatot ad, amely szerint volt Márknál kés, de nem az elindulás előtt vette magához, a bíró elfogadja a negatív választ, bár a kihallgatás végén még egyszer visszatér a helyzet tisztázására. Ebben a példában tehát nem egyszerűen a p. proposíció megerősítésének kérése vagy a ~p igazságának ellenőrzése történt, hanem a kihallgatás szituációjában megjelenő **ellentmondás feloldása**.

A második ügyben a tanú a nyomozás során tett vallomásában részletesen elmondta, hogy miként ismerkedtek meg, és milyen közös tevékenységeket folytattak Bokros Bertolddal együtt. A bírósági kihallgatáson azonban a tanú már azt állítja, hogy nem ismeri azt a személyt, akitől átvette a céget.

- (2) Bíró: Hogyan került sor arra, milyen körülmények között, hogy ön átvette ezt a céget?
 Tanú: Ő ügyvéd, ügyvéd előtt.
 Bíró: Aha.
 Tanú: Csináltunk egy ilyen adásvételit.
 Bíró: Kitől vette meg?
 Tanú: Hú, én már nem is emlékszem az akkori ügyvezetőre.
 Bíró: Ilyen név, hogy Bokros Bertold ismerős?
 Tanú: **Nem.**
 Bíró: **Ő nem volt önnek a cégtársa?**
 Tanú: **Nem.**
 Bíró: **Aha.**
 Tanú: **Vagyis nem tudok róla.**
 Bíró: Aha. Jó. Bankszámlát nyitottak-e a cég számára?

A bíró elsőként kiegészítendő kérdéssel érdeklődik afelől, hogy kitől vette meg a céget, azonban amikor a tanúnak nem jut eszébe az illető neve, a bíró pozitív eldöntendő kérdéssel konkrétan rákérdez a korábbi ügyvezető nevére. A tanú azt vallja, hogy nem ismerős számára a név, a bíró ekkor teszi fel az *Ő nem volt önnek a cégtársa?* negatív eldöntendő kérdést. A kérdés a következő módokon értelmezhető: (1) a külső tagadást tartalmazó olvasatban a bíró megerősítést kér azzal kapcsolatban, hogy mégiscsak cégtársa volt neki Bokros Bertold (hiszen a korábbi vallomásában is ez szerepelt), a kérdés úgy is hangozhatna, hogy *Nem az a helyzet, hogy Bokros Bertold a cégtársa volt?* (2) a belső tagadást kifejező olvasatban a nemleges válasz alapján azt az új következtetést ellenőrzi a bíró, hogy Bokros Bertold nem volt a tanú cégtársa, a kérdés úgy is hangozhatna, hogy *Valóban az a helyzet, hogy Bokros Bertold nem volt a cégtársa?* Ebben az esetben tehát szintén nem lehet döntenie a megfogalmazás alapján a kérdés két funkciója között, azonban az látszik, hogy a bíró elfogadja a tagadó választ, vagyis azt, hogy a tanú nem ismeri Bokros Bertoldot. A kihallgatás szituációjában nincs olyan nyilvánvalóan ellentmondó információ, mint az első kihallgatási részletben, az ellentét a tanú korábban tett vallomása és a bíróságon tett vallomása között jelenik meg. A bíró így ideiglenesen elfogadja a tagadó választ, és magyarázat kérése nélkül folytatja a kihallgatást. Az ellentmondásra a tanú vallomásának végén tér vissza oly módon, hogy felolvassa a korábbi vallomását, és ekkor kéri az ellentmondás feloldását.

A (3) alatti részletben kihallgatott tanú a nyomozás során tett vallomásában elmondta, hogy voltak közös megbeszélések Kardos Lajossal, a bíróságon pedig azt állítja, hogy nem ismerős számára Kardos Lajos neve.

- (3) Bíró: () Ha azt mondom önnek, hogy Z Kft. (2.0) Illetőleg Kardos Lajos, az mond-e önnek bármit is?
- Tanú: **Nem.** Illetve annyit, hogy ha jól emlékszem, amikor én beléptem ebbe a cégbe, az M-be, akkor
- Bíró: Ez 2006-ban volt.
- Tanú: Igen, akkor egy cégcsoportról beszéltek, nem tudom számszerűen mennyi, de sok különböző cégnek az irányítása, vezetése alatt voltak ezek az urak. De hogy ki, hova, meg milyen beosztásban voltak.
- Bíró: **Az itt a tárgyalóteremben helyet foglaló Kardos Lajos úr nem ismerős önnek?**
- Tanú: De, természetesen találkoztunk annak idején, amikor beléptem az X-be, az elején néhány alkalommal.
- Bíró: És a hölgy ismerős-e?
- Tanú: Nem, nem emlékszem rá legalábbis.

A negatív eldöntendő kérdésnek ebben az esetben is két olvasata lehet: (1) a külső tagadás szerint a bíró előzetes tudása alapján azt feltételezi, hogy a tanú valójában ismeri Kardos Lajost, így a p. propozíció megerősítését kéri, a kérdés úgy is megfogalmazható lenne, hogy *Nem az a helyzet, hogy ismerős önnek a tárgyalóteremben helyet foglaló Kardos Lajos?* (2) míg a belső tagadást tartalmazó olvasatban az új, ~p-vel kapcsolatos következtetését ellenőrzi a bíró, a kérdés úgy is feltehető lenne, hogy *Valóban az a helyzet, hogy nem ismerős önnek a tárgyalóteremben helyet foglaló Kardos Lajos?*

A tanú tehát elsőként tagadja, hogy ismernék Kardos Lajossal egymást, amely ellentétben áll a korábban tett vallomásával, ráadásul az illető a tárgyalóteremben van, így az ellentmondás könnyen feloldható. A negatív eldöntendő kérdés feltevését követően a tanú feloldja azzal az ellentmondást, hogy természetesen találkoztak néhányszor (ami nem egyenlő az ismeretiséggel, amit többféleképpen is lehet érteni).

Az utolsó kihallgatási részletben azt a kivételes esetet mutatom be, amikor egy-mást követően több negatív eldöntendő kérdés is elhangzott a kihallgatás során. A tanú a korábbi vallomásában elmondta, hogy ő adott Nagy Bendegúznak papírtörölt a vérző sebe miatt. Nem kérdezte tőle, hogy mi történt, ennek ellenére Bendegúz maga mondta el, hogy Ilona el akarta vágni a torkát, ő azonban elkapta a kést, így lett szétvágva a keze. A tanú azt is hozzátette, hogy Bendegúz balhész személy, ez az oka annak, hogy nem kérdezgette őt az eseményekről.

- (4) Bíró: Ha ivott, milyen volt a Nagy Bendegúz?
- Tanú: (2.0) Háát (2.0) normális.
- Bíró: Normális volt? **Nem volt vele gond?**
- Tanú: Ő neem.
- Bíró: **Nem volt agresszív,**
(0.5)
- Tanú: Nem.

- Bíró: vagy ilyesmi?
 Tanú: Nem.
 Bíró: Vita, veszekedés?
 Tanú: Ő nem.
 Bíró: **Nem látott olyat hogy esetleg, délután kérdezem, hogy esetleg vérzett a Nagy Bendegúz?** Ment volna telefonálni?
 Tanú: Ő de. Igen, ott a szökökútnál már véres volt.
 Bíró: Hogy mitől vérzett, miye vérzett
 Tanú: Azt nem.
 Bíró: **Azt nem tudja?** Mi történt kettejük között?
 Tanú: Azt nem.
 Bíró: **Nem is mondott (.) valamit?** Másodrendű vádlott? Nem volt olyan, hogy bement volna?
 Tanú: Nem emlékszem.
 Bíró: Nem emlékszik rá, hogy bement volna az X-be, és mondott valamit.
 Tanú: Nem.

A (4) alatt szereplő negatív formájú eldöntendő kérdések egyetlen kivétellel két-értelműek. A bírósági kihallgatásban a tanú a saját korábbi vallomásának mond sorozatosan ellent: Bendegúz normális volt, nem volt vele gond, nem volt agresszív, nem látta, hogy vérzett volna a keze, és azt sem tudja, hogy mi történt a két vádlott között. Egyedül az utolsó negatív eldöntendő kérdő mondatnál (*Nem is mondott (.) valamit?*) egyértelmű a külső tagadást kifejező olvasat a *valamit* kifejezés miatt. A bíró tehát ebben az esetben azt szeretné, ha megerősítené a tanú, hogy Bendegúz mondott valamit, és kifejtene annak tartalmát. Olyan, mintha azt kérdezné: *Nem az a helyzet, hogy Bendegúz mondott valamit?* A bíró ideiglenesen elfogadja a tagadó válaszokat, azonban a kihallgatás végén ismerteti a tanú korábban tett vallomását, és feloldja a két vallomás között feltárt ellentmondásokat.

A tanulmányban ismertetett kihallgatási részletek alapján tehát az a megállapítás tehető, hogy akkor hangzik el negatív formában az eldöntendő kérdés, ha valamilyen ellentmondás van a kontextusban. Amennyiben az ellentmondás nyilvánvaló, úgy ideiglenesen sem fogadható el a pusztá tagadó vagy cáfoló válasz, a tanúnak fel kell oldania az ellentmondást magyarázat nyújtása által.

4. Összefoglalás

A tanulmányban elsőként azt mutattam be, hogy a bírósági kihallgatások vizsgálatára irányuló nemzetközi kutatások milyen szerepet tulajdonítanak a negatív eldöntendő kérdő mondatoknak. Számos kutató egy kategóriaként kezeli a pozitív eldöntendő kérdő mondatokkal, és jellemzően a megerősítést kérő funkciójukat hangsúlyozzák. Ugyanakkor vannak olyan kutatások, amelyek rámutatnak arra, hogy a keresztkérdézéses eljárásban az ügyvédek a negatív változattal képesek megingatni az ellenérdekű fél által állított tanú szavahihetőségét, mivel hatékonyan rá lehet velük világítani az ellentmondásokra. Ezt követően áttekintettem az eldöntendő kérdő mondatok pozitív és negatív változatai közötti különbségeket és azonosságokat a szemantikai és pragmatikai jellemzőik alapján. Kiemeltem azt, hogy ezen

formák szemantikai értéke azonos, így e tekintetben nincs közöttük különbség, azonban nem cserélhetők fel egymással minden kontextusban, hiszen használatuk függ a kérdező válasszal kapcsolatos előzetes vélekedéseitől, valamint attól is, hogy a beszélő miként ítéli meg a kérdésre adható lehetséges válaszok és a kontextusbeli evidenciák lehetséges viszonyát. A harmadik fejezetben bemutatott elemzés alapján az mondható el, hogy a bírák a korpuszban szereplő magyar büntetőperes kihallgatások során kizárólag abban az esetben tettek fel negatív eldöntendő kérdő mondatot, amikor ~p igazságát alátámasztó evidencia került a kihallgatás kontextusába úgy, hogy a tanú előzetes vallomása, vagy a kontextusban szereplő valamilyen nyilvánvaló tény, ismeret, körülmény (pl. kés, Kardos Lajos jelenléte) a p proposíció igazságát támasztotta alá. Ez azt jelenti, hogy kizárólag akkor hangzott el a negatív változat, amikor valamilyen ellentmondás jelent meg a kontextusban. Nyilvánvaló ellentmondás esetén a bírák nem fogadták el a pusztá megerősítő vagy cáfoló választ, hanem magyarázatot is kértek a kihallgatottól. Abban az esetben pedig, amikor az ellentmondás nem volt nyilvánvaló, elfogadták magyarázat nélkül a válaszadást, és csak a vallomás végén tértek vissza az ellentmondás tisztázására. Ezek az adatok pedig azt mutatják, hogy a vizsgált magyar büntetőperekben a bíró általi kihallgatásban nem a megerősítés kérése, és nem is a következtetés ellenőrzése a fő funkciója a negatív formának, hanem **az ellentmondás feloldása**. Ez a megállapítás mutat némi párhuzamot Woodbury (1984), valamint Andrade és Lintao (2018) megállapításaival, ugyanakkor lényeges különbség van közöttük. A szerzők mellett érvelnek, hogy a negatív formájú eldöntendő kérdésekkel hatékonyan rá lehet világítani a tanúvallomásokban megjelenő ellentmondásokra. Ugyanakkor az ügyvédek jellemzően akkor élnek ezzel az eszközzel, amikor az ellenérdekű fél által állított tanút hallgatják ki. A céljuk nem az ellentmondások tisztázása, hanem az, hogy azt mutassák, a tanú hazudik, az esküdszék ne higgye el, amit mond. Ezzel szemben az elemzett bírói kihallgatásokban a bírák az ellentmondások tisztázása érdekében alkalmazzák ezt a formát, egyébként kérdésfeltevéseikben a részrehajlás elkerülésére törekednek.

A bevezetőben feltett kérdést mindezeket követően úgy lehet megválaszolni, hogy lényeges különbség van a két forma között, hiszen a negatív eldöntendő kérdő mondatok fő funkciója a korpuszban szereplő magyar bírósági kihallgatások alapján az ellentmondás feloldása, nem pedig a megerősítés kérése. A kutatás eredményei mellett, hogy rámutattak a negatív kérdő mondatok ezen lényeges funkciójára, specifikus adatokkal támasztják alá a külső és belső tagadást kifejező olvasatok megkülönböztetésének relevanciáját.

Függelék

Konverzációelemzési átírási konvenciók

(Jefferson 1984)

- (.) mikropauza; nagyon rövid szünet, körülbelül egy szótagnyi hosszúságú
- (2.0) megmért szünet (másodperc.tizedmásodperc)
- () az üres zárójel érthetetlen közlést jelöl (a tanulmányban továbbá azokat a részeket is jelöli, amelyet titoktartási kötelezettségből kellett kihagyni)

- [a bal oldali zárójel az átfedés kezdetét jelzi
] a jobb oldali zárójel az átfedés végét jelzi
 = egyenlőségjel kapcsolja össze ugyanazon beszélő folyamatos megnyilatkozásának részeit, ha azokat a másik beszélő közbeszólása miatt az átírásban el kell szakítani egymástól
- igen? a kérdőjel emelkedő intonációt jelent, nem feltétlenül esik egybe a megnyilatkozás végével
- igen, a vessző folytatólagos intonációt jelez
- igen. a pont a szó végén eső intonációt jelez, amely nem minden esetben esik egybe a megnyilatkozás végével

Hivatkozások

- Andrade, Sophia Maye T. – Rachele B. Lintao 2018. Imposing control through yes/no questions in a Philippine drug trial. *International Journal for the Rule of Law, Courtroom Procedures, Judicial Linguistics & Legal English* 2/1:190–230.
- Bednarek, Grażyna Anna 2014. *Polish vs. American Courtroom Discourse. Inquisitorial and Adversarial Procedures of Witness Examination in Criminal Trials*. New York: Palgrave Macmillan.
- Büring, Daniel – Christine Gunlogson 2000. *Aren't Positive and Negative Polar Questions the Same?* Kézirat. UCLA, UCSC.
https://semanticsarchive.net/Archive/mYwOGNhO/polar_questions.pdf
 (2019. 10. 9.).
- Fantoly Zsanett – Budaházi Árpád 2019. *Büntető eljárásjogi ismeretek I. Statikus rész*. Budapest: Dialóg Campus.
- Farkas Ákos – Róth Erika 2004. *A büntetőeljárás*. Budapest: CompLex Kiadó.
- Fedor Anett 2014. Bizonyítás a kiemelt jelentőségű büntetőügyekben. *Magyar Jog* 2014/7–8:444–454.
- Groenendijk, Jeroen – Martin Stokhof 1997. Questions. In Johan van Benthem – Alice ter Meulen (szerk.) *Handbook of Logic and Language*. London: Elsevier. 1055–1124.
- Gyuris Beáta 2016. A magyar nyelv tagadószós eldöntendő kérdő mondatainak jelentéséhez. *Jelentés és Nyelvhasználat* 3:169–190.
 doi:10.14232/JENY.2016.1.8.
- Gyuris, Beáta 2017. New perspectives on bias in polar questions: A study of Hungarian -e. *International Review of Pragmatics* 9/1:1–50.
 doi:10.1163/18773109-00000003.
- Gyuris Beáta 2019. Két magyar kérdő konstrukció interpretációjához. *Jelentés és Nyelvhasználat* 6/2:73–84. doi:10.14232/JENY.2019.2.6.
- Gyuris Beáta – Molnár Cecília Sarolta – Máty Katalin 2018. A magyar eldöntendő kérdő mondatok használatának tanulmányozása kísérletes módszerekkel. In Bánréti Zoltán (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXIX. Kísérletes nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 53–75.
- Haijuan, Hu 2019. Courtroom questioning adapted to legal procedures. *English Language Teaching* 12/1:7–17. doi:10.5539/elt.v12n1p7.
- Hale, Sandra 2004. *The Discourse of Court Interpreting*. (Benjamins Translation Library 52) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

- Hamblin, Charles L. 1973. Questions in Montague English. *Foundations of Language* 10/1:41–53.
- Jakobson, Roman 2002 [1931]. Principes de phonologie historique. In Roman Jakobson *Selected Writings I. Phonological Studies*. Hague: De Gruyter Mouton. 202–220. doi:10.1515/9783110892499.202.
- Jefferson, Gail 1984. On the organization of laughter in talk about troubles. In J. Maxwell Atkinson – John Heritage (szerk.) *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press. 346–369.
- Kenesei, István – Robert Michael Vago – Anna Fenyvesi 1998. *Hungarian*. London: Routledge.
- Kengyel Miklós (szerk.) 2005. *A polgári perbeli bizonyítás gyakorlati kézikönyve*. Budapest: CompLex Kiadó.
- Ladd, D. Robert 1981. A first look at the semantics and pragmatics of negative questions and tag questions. In Roberta A. Hendrick – Carrie S. Masek – Mary Frances Miller (szerk.) *Papers from the 17th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago: Chicago Linguistic Society. 164–171.
- Maleczki Márta 2007. Szemantika: Szerkezetek jelentése. In Alberti Gábor – Fóris Ágota (szerk.) *A mai magyar formális nyelvtudomány műhelyei*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 124–138.
- Mortensen, Sune Sønderberg 2020. A question of control? Forms and functions of courtroom questioning in two different adversarial trial systems. *Scandinavian Studies in Language* 11/1:239–278. doi:10.7146/sss.v11i1.121370.
- Silk, Alex 2020. Expectation biases and context management with negative polar questions. *Journal of Philosophical Logic* 49/1:51–92. doi:10.1007/s10992-019-09512-0.
- Sudo, Yasutada 2013. Biased polar questions in English and Japanese. In Daniel Gutzmann – Hans-Martin Gärtner (szerk.) *Beyond Expressives: Explorations in Use-Conditional Meaning*. Leiden: Brill. 277–297.
- Trubetzkoy, Nikolai S. 1931. Die phonologischen Systeme. *Réunion Phonologique Internationale tenue à Prague: 18-21/XII 1930*. (Travaux du Cercle linguistique de Prague 4) Praha: Jednota Československých Matematiků a Fysiků. 96–116.
- Varga Marianna 2020. *Magyar büntetőperes bírósági kihallgatások komplex nyelvészeti elemzése*. Doktori értekezés. Szeged: SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Woodbury, Hanni 1984. The strategic use of questions in court. *Semiotica* 48/3–4:197–228. doi:10.1515/semi.1984.48.3-4.197.
- Zhang, Yan-qiu – Feng-yuan Tian 2015. Study on markedness in linguistics. *Sino-US English Teaching* 12/9:667–671. doi:10.17265/1539-8072/2015.09.004.

A szerzőről

Varga Marianna a Nyelvtudományi Kutatóközpont tudományos munkatársa. Legfőbb kutatási területe a pragmatika, érdeklődésének fókuszában a jog és nyelv kapcsolata, a bírósági kommunikáció, a kihallgatási stratégiák, a kérdések pragmatikája és szemantikája, az implicit és explicit jelentésképzés, valamint a szóbeli befolyásolás jelensége áll.

Elérhetősége: varga.marianna@nytud.hu